

Młyny wodne w krajobrazie wsi

Janusz Gubański

Water Mills
in the Rural
Landscape

Wiejskie obiekty przemysłu rolno-spożywczego stanowią ważne, choć często niedoceniane, elementy kształtujące krajobraz kulturowy wsi. Obok dominant w postaci kościołów czy siedzib właścicieli ziemskich, zespoły przemysłowe były istotnymi wyróżnikami w drobnowymiarowej zabudowie wiejskiej. Swoimi sylwetkami świadczyły o poziomie kultury materialnej i randze miejscowości.

Obiektami produkcyjnymi, które wpisały się trwale w krajobraz wsi są młyny zbożowe o napędzie wodnym. Dzięki stosowanym rozwiązaniom budowlano-architektonicznym, czerpiącym z tradycji miejsca, współistniały w pełnej harmonii z pozostałą zabudową wsi. Korzystanie z naturalnego źródła energii do poruszania mechanizmów roboczych jeszcze lepiej lokowało je w krajobrazie.

Młyny napędzane za pomocą kół lub turbin wodnych stanowiły grupę obiektów przetwórstwa zbożowego, która obok wiatraków bardzo poważnie wpływała na kształtowanie krajobrazu wiejskiego. Istnienie młyna wodnego wiązało się zwykle z kształtowaniem przyległych, często rozległych terenów. Oprócz osady młyńskiej, czyli budynku produkcyjnego, mieszkalnego i obiektów gospodarczych, w sąsiedztwie młyna pojawiał się bowiem system hydrotechniczny złożony, m.in. z grobli, kanałów wodnych i stawów. Konieczność doprowadzania odpowiedniej ilości wody do napędu systemów przemiałowych i transportowych młyna powodowała, że zakłady te lokalizowano zwykle na skraju wsi lub poza zabudową wiejską, co było przyczyną znacznego ich wyeksponowania na tle niewysokiej zabudowy osad. Wiejskie

budynki mieszkalne i gospodarcze, zwykle jednokondygnacyjne, nakryte dwuspadowymi dachami zdominowane były nierzadko przez okazałe osady młyńskie. Młyny wodne, towarzyszące im układy hydrotechniczne oraz współistniejąca z nimi zieleń stały się czynnikami organizującymi przestrzeń wiejską zarówno pod względem funkcjonalnym jak i estetycznym, podnosząc przy tym walory nizinnego krajobrazu Równiny Wrocławskiej.

Analizowane obiekty znajdują się w południowej części dawnego województwa wrocławskiego, w dorzeczu Oławy, Ślęzy i Bystrzycy¹. W terenie można wydzielić dwie zasadnicze grupy młynów wodnych. Pierwszą grupę stanowią niezależne budynki produkcyjne wchodzące w skład osady młyńskiej. Druga to młyny mieszczące się w budynku wielofunkcyjnym – w jednej kubaturze obiektu istnieją pomieszczenia produkcyjne oraz pomieszczenia mieszkalne.

Reprezentujące pierwszą grupę – samodzielne obiekty produkcyjne dominują nad sąsiednią zabudową mieszkalną i gospodarczą. Zwykle są to prostopadłościennne, kilkukondygnacyjne bryły, przekryte dwuspadowymi bądź prawie płaskimi dachami. Bryły młynów urozmaicone są różnego rodzaju przybudówkami technicznymi, z których najważniejszymi są turbinownie. Wieloosiowe elewacje młynów są zwykle tynkowane. Otwory okienne i drzwiowe prostokątne. Budynki posiadają formę podporządkowaną funkcji użytkowej. Praktycznie nie istnieją elementy wystroju architektonicznego. Przykładem tego typu obiektów mogą być młyny we Wszemiłowicach, Kozłowie, Białym Kościele.

Przeciwagą do znacznych w rozmiarach, lecz skromnych w wystrój młynów są pozostałe budynki wchodzące w skład osad młyńskich. Domy mieszkalne młynarzy są zwykle dwukondygnacyjne, nakryte przysadzistymi dwuspadowymi dachami. Fasady zaopatrzone są w stosunkowo bogaty detal architektoniczny. W elewacjach pojawiają się zróżnicowane faktury tynku, gzymsy, opaski, fryzy (m.in. Biały Kościół, Bogdaszowice). Wyodrębnienie budynku mieszkalnego pozwoliło na powiększenie programu funkcjonalnego domu. W jego wnętrzu pojawiła się sień, kuchnia oraz kilka pomieszczeń mieszkalnych. Niekiedy domy wznoszone tuż przy młynach łączą się z częścią produkcyjną za pośrednictwem niewielkich przybudówek. Istnieje wówczas dogodna komunikacja przy zachowanej izolacji od uciążliwych hałasów maszyn młyńskich. Najczęściej budynki mieszkalne zwarte są jednak poprzez ściany szczytowe z bryłami młynów. W rezultacie, młyn wraz z domem tworzy wydłużony zespół o zbliżonej lub tej samej wysokości przekryty często wspólnym dwuspadowym dachem (m.in. Okulice, Proszkowice, Biały Kościół).

Częstym rozwiązaniem reprezentowanym w badanym terenie jest zespół młyna i części mieszkalnej zawarty w jednej kubaturze. Pomieszczenia produkcyjne zajmowały wówczas fragment budynku (zwykle połowę obiektu – parter i piętro, jeśli występowało) natomiast w pozostałej części znajdowały się pomieszczenia mieszkalne. Przykłady tego typu odnajdujemy, m.in. w: Gębicach, Strzegowie, Wójcinie, Maniowie i Mietkowie.

Choć rozwiązanie takie stosowane było głównie w obiektach starszych i wyposażonych w skromniejsze wyposażenie techniczne, budynki te, jako najważniejsze na działce siedliskowej otrzymywały staranny wystrój architektoniczny. Wieloosiowe, często symetryczne i zawsze tynkowane elewacje dzielone były profilowanymi gzymsami podokiennymi i międzykondygnacyjnymi, okna zamykano w profilowanych opaskach, wprowadzano niekiedy boniowanie fragmentów ścian oraz wykonywano ozdobne fryzy wieńczące elewacje (Maniów, Gębice).

Dwuspadowe dachy kryto dachówką ceramiczną.

Obok budynku młyna i budynku mieszkalnego występowały zabudowania gospodarcze w postaci stodoł, budynków inwentarskich i innych obiektów pomocniczych. Wszystkie wznoszono wokół obszernego dziedzińca gospodarczego, często stanowiącego jednocześnie plac postojowy dla pojazdów dostarczających zboże.

Oprócz typowo architektonicznych elementów związanych z młynem a mających wpływ na krajobraz wsi, znacznie większą siłę

Młyn w Maniowie

A mill in Maniów

Osada młyńska w Kozłowie

Mill settlement in Kozłów

wyrazu w kształtowaniu przyległej przestrzeni posiadają systemy hydrotechniczne oraz towarzysząca im zielen. Wspomniana wcześniej lokalizacja, skrajna lub niezależna w stosunku do zabudowań wiejskich, konieczna była ze względu na organizację spiętrzeń i budowę niezbędnych obiektów technicznych. W skład układu hydrotechnicznego umożliwiającego dostarczenie odpowiedniej ilości wody na urządzenia napędowe, wchodziło kilka elemen-

tów. Najważniejsze z nich to: jaz piętrzący, kanały wodne (młynówki – górna i dolna, kanał upustowy), staw wyrównawczy oraz komora mieszcząca elementy robocze systemów napędowych (koła wodne, czy później turbiny)². Budowa jazów piętrzących, otwartych kanałów doprowadzających czy zbiorników wodnych stanowiła poważną ingerencję w krajobraz kształtując go i nadając mu nowy wyraz. W chwili obecnej żaden z młynów nie posiada

już pierwotnego, wodnego napędu, jednak nadal czytelne są ich układy hydrotechniczne. Zbliżając się do wsi, do osady młyńskiej, z daleka rozpoznawalny jest bieg kanałów wodnych wyznaczony pasmami wysokiej zieleni. W sąsiedztwie młynów istnieją nadal zbiorniki wodne (np. Wójcin, Czereńczyce) a wzdłuż pierzei dawnych młynów przepływa woda w naturalnych korytach, bądź kamienno-betonowych kanałach, prowadzona przez często już zdezastowane komory turbinowe. Jako przykład posłużyć może młyn wodny w Kozłowie, gm. Kąty Wrocławskie – obiekt zlokalizowany około 4 km za Pełcznicą nad rzeką Strzegomką. Wokół osady młyńskiej rozpościera się typowo rolniczy pejzaż – łąki i pola uprawne. Wysokie drzewa rosnące przy młynie oraz wzdłuż młynówki wyróżniają w krajobrazie ten zespół, oznaczają przy tym przebieg układu hydrotechnicznego. Poza zabudową wsi usytuowany jest też młyn we Wszemiłowicach, gm. Kąty Wrocławskie (zespół jest oddalony ok. 1 km od zabudowań). Również w tym przypadku, osada młyńska stanowi znaczący akcent wysokościowy w płaskim rolniczym terenie. Interesująco usytuowany jest młyn wodny we wsi Karszówek,

Widok na młyn w Karszówku

A view onto a mill in Karszówek

gm. Strzelin. W przeciwieństwie do przedstawionych wcześniej, obiekt znajduje się na skraju wsi, nad Różanowskim Rowem. Malownicze położenie zawdzięcza przede wszystkim bezpośredniemu sąsiedztwu z dawnym zespołem pałacowo-folwarcznym, dokładniej z parkiem przypałacowym. Pałac, istniejący do lat 70. XX wieku, zlokalizowany był na wysepce otoczonej wodami Różanowskiego Rowu.

Niestety często jest też tak, że w najbliższym sąsiedztwie dawnego młyna wodnego nie ma dziś nawet strumienia. Po przeprowadzonych regulacjach rzek i pracach melioracyjnych zbiorniki osuszono i zmieniono na ogrody bądź pola uprawne. Wyschnięte i zanieczyszczone kanały młynówek zarosły dziką roślinnością. Sytuację taką zastano między innymi w: Mietkowie, Maleszowie, Stradowie, Strzegowie, Biskupicach czy Janówku. Pomimo tego, że zawsze pozostają ślady w postaci ukształtowania terenu, grobli lub drzew, które w panoramie wsi świadczą o historii miejsca, jednak i one powoli zanikają. Lokalizacja osady młyńskiej zwykle na uboczu wsi, w miejscu widocznym i dobrze skomunikowanym, często przy przeprawie mostowej z dominującą sylwetą młyna jest wprawdzie ciągle łatwo identyfikowana w krajobrazie, jednak zaczyna brakować walorów krajobrazowych związanych z rozległym zbiornikiem wodnym czy szumiącym strumieniem stanowiącym o wyjątkowości tych miejsc.

Istniejące zespoły produkcyjne przez dziesięciolecia stanowiły pozytywne i atrakcyjne elementy kształtujące przestrzeń wiejską. Zapewnienie im odpowiedniego miejsca w programach odnowy wsi,

zachowanie i eksponowanie ich walorów kulturowych oraz współistniejącej otuliny krajobrazowej, nadal może stanowić o atrakcyjności miejsca oraz możliwościach ich komercyjnego wykorzystania przy równoczesnym poszanowaniu tradycji miejsca.

Zdjęcia wykonał autor.

Photographs by the author.

Janusz Gubański

Instytut Budownictwa i Architektury Krajobrazu
Akademia Rolnicza we Wrocławiu
Institute of Building and Landscape Architecture
Agricultural University of Wrocław

Przypisy

¹ Obszar badań obejmuje 14 gmin stanowiących południową część dawnego województwa wrocławskiego. Są to gminy: Borów, Domaniów, Jordanów Śląski, Kąty Wrocławskie, Kobierzycy, Kondratowice, Łagiewniki, Mietków, Oława, Sobótka, Strzelin, Święta Katarzyna, Wiązów i Żórawina.

² W grupie inwentaryzowanych obiektów zaledwie w jednym młynie zachowały się relikty układu napędowego wyposażonego w koło wodne.